

II. RECENZJE I NOTY

HELENA OSTROWICKA, (2022). *Problematyzacje. Studia nad dyskursem w badaniach edukacyjnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, ss. 232

Helena Ostrowicka, profesorka nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika, kierowniczka Katedry Metodologii Badań i Studiów nad Dyskursem oraz Dziekanka Wydziału Pedagogiki w Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, prowadzi interdyscyplinarne badania dyskursowe, koncentrując się na eksploracji teoretycznej i filozoficznej perspektywy postfoucaultowskiej, relacji wiedzy i władzy w kontekstach: nauki, edukacji, polityki i mediów. Jest autorką około 80 publikacji naukowych, spośród których z pewnością należy wymienić: *Regulating Social Life. Discourses on the Youth and the Dispositif of Age* (Palgrave Macmillan, 2019), *The Dispositif of the University Reform: The Higher Education Policy Discourse in Poland* (z Justyną Spychalską-Stasiak i Łukaszem Stankiewiczem, Routledge, 2020), *Przemysłać z Michelem Foucaultem edukacyjne dyskursy o młodzieży. Dyspozytyw i urządzanie* (Oficyna Wydawnicza Impuls, 2015).

Książka stanowiąca przedmiot niniejszej recenzji, ugruntowuje pozycję Heleny Ostrowickiej jako badaczki w dziedzinie *discourse studies*. Tym razem, Autorka bierze na warsztat PROBLEMATYZACJE, rozumiane zarówno jako przedmiot badań, jak i sposób postępowania naukowego oraz metoda analizy.

We Wprowadzeniu do książki Helena Ostrowicka odwołuje się do kartografii i mapowania jako metafory „ukierunkowanego (od)czytania” (s. 12), która towarzyszyła Jej podczas pisania tej książki. Jednocześnie podkreśla, że nie chodzi Jej o mapę, rozumianą w kategoriach przewodnika, ani też o reprezentację terytorium. Proponuje takie rozumienie zasady kartografii, jakie określiłabym jako intra – i zarazem inter – aktywną mapę: projekt żywy i otwarty, tworzony i współtworzony, dynamiczny i mający potencjał modyfikowania, zmieniania, (do)wolnego (de)montowania. Uznaję tę metaforę za trafną. Książka pozwala z jednej strony uchwycić dynamikę mapy tworzonej przez Autorkę, albo – ujmując to inaczej – podążać z(a) Autorką po szlakach na tej dynamicznej mapie. Z drugiej strony, Helena Ostrowicka cały czas podkreśla, że są to propozycje szlaków, a osoby czytające otrzymują jasny komunikat, który można sparafrazować następująco: możesz się zatrzymać, pójść dalej, wrócić, skrócić, możesz zobaczyć coś, co zachęci Ciebie do wyznaczenia nowego szlaku, a może okazać się, że to

nie szlak jest dla Ciebie najlepszym sposobem organizacji terytorium. Zarówno Wprowadzenie, cała struktura książki, jak i zawartość merytoryczna poszczególnych jej rozdziałów oraz sposób organizowania i prezentowania pokazują, że jest to projekt bardzo przemyślany i nieprzypadkowy.

Książka składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy dotyczy studiów nad dyskursem. Rozpoczynając od ogólnego zarysowania szlaków formowania się studiów nad dyskursem, Autorka bierze na warsztat ich „działanie”, sięgając do trzech wymiarów: heurystyki, integracji i stylu myślowego. Analizując ich heurystyczny wymiar, wskazuje na potencjał poszukiwania „na zewnątrz” i „w głąb” problemów dyskursywnych. Przyjmując optykę procesu integracji wiedzy, metodologii, perspektyw i środowiska naukowego, Helena Ostrowicka wskazuje natomiast na różne rozumienia funkcji i celów integracji, których konsekwencją jest rozumienie takich pojęć, jak: interdyscyplinarność, transdyscyplinarność, multidyscyplinarność, a co za tym idzie – różne nastawienia integracyjne. Ciekawa w tym kontekście jest zasygnalizowana przez Autorkę polemika między przedstawicielami różnych nurtów badań nad dyskursem. A zatem, sam proces integrowania nie jest wolny od sporów dotyczących tego, co i jak może być integrowane. Wyrazem integracji jest również organizowanie się środowisk naukowych, skupiających osoby zajmujące się *discourse studies*. Helena Ostrowicka podaje tu dwa przykłady, zdając sobie sprawę, że można je mnożyć. Sądzę, że i na tym poziomie, to znaczy wówczas, kiedy mówimy o organizowaniu się badaczek i badaczy zajmujących się dyskursem, można byłoby zadać pytanie dotyczące funkcji i celów integracji, nakładając na to nie tylko heurystykę poszukiwania, ale zwłaszcza – heurystykę argumentu. To jeden z wielu momentów lektury, który unaoczniał mi jako czytelniczce, że mapa, po której poruszamy się razem z Heleną Ostrowicką, daje duże możliwości włączania się w proces jej (współ) tworzenia i czerpania z niego. Rozdział pierwszy kończy się rozważaniami nad dyskursywnym stylem myślowym, który jest tu definiowany w sposób ramowy jako „ukierunkowane postrzeganie zjawisk społecznych, również w polu praktyk naukowych” (s. 57), coś co pośredniczy „między ogólną wizją nauki a specyfiką poszczególnych ujęć teoretyczno-metodologicznych” (s. 57). „Działanie” studiów nad dyskursem w wymiarze stylu myślowego oznacza związek między ukierunkowanymi zainteresowaniami poznawczymi, aksjologicznymi, predyspozycjami praktycznymi, metodycznymi i osobowościowymi a badaniami dyskursywnymi.

Cały pierwszy rozdział jest autonomiczną częścią książki, w której nie brakuje jednak odniesień do tego, czego można spodziewać się w kolejnych jej rozdziałach. Poza tym, stanowi dobrą podbudowę, żeby pójść w rozważaniach krok dalej i skoncentrować się na rekonstrukcji relacji między badaniami dyskursu a badaniami edukacyjnymi, co Helena Ostrowicka proponuje w drugim rozdziale. Najpierw Autorka omawia związki tematyczne, funkcjonalne i ontologiczne między dyskursem a edukacją. Ten porządek analizy powiązań autorstwa Heleny Ostrowickiej zdążył się już ugruntować w dyskursywnych podejściach do badań nad edukacją. Jest znany i ceniony, bo spełnia nie tylko cele poznawcze, ale pozwala, zwłaszcza badaczkom i badaczom wkraczającym na ścieżkę badań dyskursywnych w dziedzinie edukacji, rozpoznać i nazwać własne drogi, jak również, co

uznać za szczególnie cenne, pomaga w dostrzeżeniu potencjału i pogłębieniu takich badań. Dobrze zatem, że Autorka postanowiła wrócić do wskazanego wyżej omówienia powiązań między dyskursem i edukacją w tej publikacji. W recenzowanej książce ma to znaczenie z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że wydaje się to nie do pominięcia w kontekście podejmowanego projektu. Po wtóre, że stanowiło to jeden z punktów odniesienia w dalszej części rozdziału drugiego, w którym Autorka poszukuje odpowiedzi na pytanie, jak kategoria dyskursu funkcjonuje w empirycznych badaniach edukacyjnych. Metaanaliza 46 wybranych, z zastosowaniem określonych kryteriów, artykułów naukowych, przedstawiających wyniki badań opublikowanych w polskich czasopismach pedagogicznych w latach 2010-2020, pozwoliła na identyfikację wszystkich trzech typów teoretycznych związków między dyskursem i edukacją. Autorka dostrzegła, na podstawie przeprowadzonych metaanaliz, przypadki, w których dyskurs występuje jako: (a) zjawisko obecne w tekstach dotyczących edukacji; (b) wypowiedzi i praktyki stanowiące „warunki i ramy, które kształtują przebieg i efekty procesów edukacyjnych” (s. 85); (c) zjawisko zintegrowane z edukacją. Zwróciła uwagę na zróżnicowane wykorzystanie perspektyw teoretycznych, metod i materiałów empirycznych, wnioskując na podstawie przeprowadzonej analizy o popularności Krytycznej Analizy Dyskursu oraz sposobu rozumienia dyskursu bieżącego z paradygmatem strukturalnym.

Rozdział trzeci, zatytułowany „Problematyzacje: wybrane tropy”, stanowi zdecydowanie sedno tej książki. To w nim Autorka proponuje cztery ujęcia tytułowej problematyzacji: jako czynności prowadzącej do pytania badawczego, jako retoryki konstruowania znaczenia wkładu naukowego, jako problematyzacji postfoucaultowskiej i jako problematyzacji postfundacyjnej. Każdemu z tych ujęć poświęcony został oddzielny podrozdział. W części ujmującej problematyzację jako czynność prowadzącą do pytania badawczego, Autorka wskazuje nie tylko tę drogę, która polega na wyszukiwaniu luk poznawczych, ale przede wszystkim swoją uwagę koncentruje na: (1) metodzie „identyfikacji i kwestionowania założeń leżących u podstaw istniejących koncepcji teoretycznych” (s. 113), co w rezultacie generuje pytania, które, z kolei, mogą prowadzić do interesujących teorii oraz na (2) heurystyce problematyzacji oczywistości. Ten fragment książki uznaję za kolejny moment w lekturze książki, który zatrzymuje mnie jako czytelniczkę. Zatrzymuje nie po to, by nie kontynuować drogi z Heleną Ostrowicką, ale dlatego, że czuję potrzebę przyjrzenia się, przestudiowania, dostrzegam nowe, możliwe tropy. A zatem, używając wcześniejszej metaforyki, jest to miejsce potencjalnego włączenia się trybu interaktywnego współtworzenia mapy. Dotyczy szczególnie tej części, w której prezentowana jest propozycja kwestionowania założeń, a jako przykład zilustrowania tej metody Autorka wykorzystała stanowisko, którego przedmiotem są same problematyzacje (ss. 112-125). W kolejnym podrozdziale Helena Ostrowicka rozpatruje problematyzację jako retorykę konstruowania znaczenia wkładu naukowego. W tym celu analizuje 48 artykułów naukowych, opublikowanych w latach 2013-2017 w „Przeglądzie Badań Edukacyjnych”, wykorzystując jako kategorie analizy trzy metody konstruowania znaczenia badań własnych dla potencjalnych czytelników: problematyzacji nie-

kompletności, nieadekwatności i niewspółmierności (ss. 135-146). Interesujących danych dostarczają przykłady wraz z towarzyszącymi im analizami, podsumowanymi katalogami zidentyfikowanych praktyk retorycznych. To materiał, który potencjalnie może budzić refleksje nad własną retoryką wkładu naukowego, ale też nad metodami uczenia (się) konstruowania tej retoryki. Dwa następne podrozdziały tej części publikacji dotyczą kolejno problematyzacji postfoucaultowskiej oraz postfundacyjnej. Autorka przedstawia je w sposób zróżnicowany. W przypadku tej pierwszej wykorzystuje własne doświadczenia badawcze z projektu zatytułowanego „Urządzenie uniwersytetu – dyskursywny obraz współczesnej reformy szkolnictwa wyższego”, prezentując trzy strategie analityczne: archeologiczną, aleturgiczną i dyspozytywową. Na przykładach analizuje specyfikę problematyzacji w ramach każdej z tych strategii. Ma to walor praktyczny, ponieważ zdecydowanie ułatwia rozumienie tego ujęcia. Poza tym, pokazuje powiązanie postfoucaultowskiej problematyzacji z badaniami edukacyjnymi. I wreszcie, po trzecie, dostarcza danych do potencjalnej metaanalizy dotyczącej tego, w jaki sposób problematyzacja postfoucaultowska może być przekładana na język konkretnego badania. Inny sposób prezentacji obiera Autorka w przypadku problematyzacji postfundacyjnej. Nie odwołuje się tu do przykładu konkretnych badań. Dość szczegółowo omawia natomiast poszczególne etapy składające się na „logikę wyjaśniania krytycznego”. Takie przedstawienie, z kolei, uruchamia „interakcję”. Jako czytelniczka zastanawiam się, analizuję, stawiam pytania, próbuję „nałożyć” czy „dołożyć” poszczególne etapy do własnych doświadczeń badawczych, uchwycić „działanie” i w ten sposób chociażby wstępnie określić potencjał takiego ujęcia.

Publikację kończy część zatytułowana „Perspektywy pedagogiki dyskursywnej – zamiast zakończenia”, w której Helena Ostrowicka, oprócz próby zmierzenia się z definicją pedagogiki dyskursywnej, określa wkład, jaki problematyzacja może wnieść do teorii w ramach badań pedagogicznych. W ten sposób, na sam koniec, jako czytelniczka mogę kolejny raz włączyć tryb „interaktywnej mapy”, aby zobaczyć, jaka metaproblematyzacja (rozumiana w kategoriach retoryki konstruowania znaczenia naukowego wkładu) została uruchomiona tutaj przez Autorkę.

Książka Heleny Ostrowickiej *Problematyzacje. Studia nad dyskursem w badaniach edukacyjnych* jest oryginalnym dziełem, stanowiącym wkład do teorii i metodologii *discourse studies*. Nie tylko porządkuje i systematyzuje wiedzę w tym obszarze, ale przede wszystkim, w mojej opinii, rzeczywiście „chwytą” tytułowe wielowymiarowe problematyzacje. Pozwala je zobaczyć z różnych perspektyw, pokazuje jak „działają”, pozwala „przymierzyć” do własnych badań, zachęca do ich studiowania i inspiruje! Zdecydowanie rekomenduję książkę wszystkim zainteresowanym tą problematyką.

Violetta Kopińska

ORCID 0000-0002-5255-9995